

HAMSUN OG SAMENE

John Gustavsen

Etter at Hamsun utga *Markens grøde* (1917) fastholder fortsatt mange at dikteren hadde et rasistisk syn på samene. Men dette er ingen reportasjebok, den er et tidsdokument fra en forfatter som også hadde positive beskrivelser av samefolket og deres handlinger.

Bakgrunn

I Hamsuns roman *Markens grøde* finner en sterkt negative utsagn om samene som kan ha preget mange leseres oppfatning av hans syn på dette folket. Men den som kjenner det totale forfatterskapet, vil oppdage at Hamsun slett ikke er den ensidig fordømmende og fordomsfulle. Han er et barn av tiden, og han er som sådan full av spontanitet og motsigelser, av godt og vondt, av lyter og styrke. Det negative er særlig tydelig i *Markens grøde* som åpner slik:

Den lange, lange sti over myrene og ind i skogene, hvem har traakket op den? Manden, mennesket, den første som var her. Det var ingen sti før ham. Siden fulgte et og andet dyr de svake spor over moer og myrer og gjorde dem tydeligere, og siden igjen begyndte en og anden lap å snuse stien op og gå den når han skulde fra fjæld til fjæld og se til sin ren. (Gyldendal Norsk forlag 1955)

Hovedpersonen Isak, "skapningens herre" har i ødemarka bygd seg en gård som lensmannen må gi navn, Sellanraa. Men jorden er ikke helt øde, for samer stikker stadig innom. Alt framme i teksten gis samene en slags nasjonalkarakter: "- Lapperne de slesker altid." Kristin Jernsletten har tatt for seg det samiske i romanen i

artikkelen ”Erfaringer formidlet og fornektet i teksten”. Hun peker på det sentrale at det blir uungåelig å blande sammen forfatter med fortellerstemme. Men hun legger dristig nok også inn et koloniale perspektiv, forfatteren formidler et nasjonalt syn (Jernsletten 2003).

Romanen ble skrevet i 1917, og tildelt nobelprisen tre år etter. *Markens grøde* kan leses som et bidrag til nasjonsbyggingen. Nybrottsarbeidet er en forutsetning for den menneskelige tilværelse. I forordet til 1972-utgaven av romanen er tesen at det handler om kultivering og jord-bruk. Men romanen kan også sees i en abstrahert sammenheng. Mannen, mennesket, må kultivere kvinnen for at hun skal kunne skape grøde, dvs. føde barn. Boken kan leses som en nasjonal allegori, og samene må for å kunne bidra enten holdes på avstand eller bidra. For det er da noe ved Inger, Isak Sellanraas kone, og det skotøy hun benytter:

Av skotøy så brukte hun komager, men det var intet av lap ved hende, hun var ikke liten og vissen men tvært om makeløs og stor. Nu om sommeren gik hun barbenet og hadde nakne legger høit opover, og disse nakne legger kunde han [Isak] ikke få sine øyne ifra.

I skildringen av fottøyet kan en ane at dikteren ser det hensiktsmessige og skjønne. Når Oline som er tjenestejente på Sellanraa trenger nye sko, vil hun ikke være ved sin etnisitet: ”Det var om høsten og Oline slet sko hver dag i stedet for å gå i komager eller trætøfler.(...) Isak spurte: Hvad som mankerer tøflerne dine siden du ikke bruker dem?” Isak minner om at Inger bruker tretøfler hjemme, men så:

Og når hun skulde til kirke eller til ordentlige folk, så gik hun i komager, sa han. – Jaja, svarte Oline, hun var nu så meget grommere! – Ja det var hun. Og når hun gik i komagerne om sommeren så hadde hun bare klinke klare

senegræs i dem. Men du – du bruker hoser i skoene hele året rundt.

Johan Turi begeistrer

Hamsun fullførte arbeidet med *Markens grøde* i en tid da verden stod i brann og revolusjoner banket på. Norge var en ung selvstendig stat med jord som måtte dyrkes, et land som måtte bygges ut også i nord. Men før ferdigstillingen hadde Hamsun rukket å gi en rosende omtale av det uforfalskede og ekte i Johan Turis berømte bok, *Muittalus samid birra* (No: "Fortellingen om samene"), utgitt i København 1910 i dansk oversettelse ved Emilie Demant. Vi må her minne om at Hamsun med familie fra 1911 til 1917 bodde på Hamarøy. Om ikke dikteren hadde direkte nærkontakt med samer, var han hele tiden observant, fulgte med i deres bevegelser, lærte av deres myter og forstod deres livskamp. De var jordens vandrere, han var sinnets nomade. Johan Turi (1854-1936) hadde i 1904 truffet den 19 år yngre Emilie Demant (Hatt), hun var da ugift, malerutdannet og nysgjerrig på den samiske kulturen. Hun ville lære samisk, og gjorde det ved familien Turis hjelp. Hamsun var bare fem år yngre enn Turi, og vi må anta at han kjente til hans liv og kontakter med Kirunas grunnlegger, Hjalmar Lundbohm, også nær venn av Albert Engström. Hamsun ble ikke bare kjent med Albert Engström, de ble gode venner. Den svenske tegner, humorist og redaktør bidro sterkt til at Hamsun fikk Nobels litteraturpris i 1920. Når Hamsun klager over at han er dårlig, kan han skrive til Engström, for eksempel 10/12-1913: "Jeg sitter for tiden og er helseløs igjen, indtullet i yttertøi fra top til tå. Jeg er ikke syk, bare helseløs i nervene" (Næss 1996).

Men la oss igjen se på Hamsuns nobelprisroman. Samen Os-Anders utgjør en opposisjon til nybyggeren da de møtes. Han er slett ikke målløs av begeistring og insinuerer: "De sier han har ikke kjøpt? henkaster lappen." Men han har også andre egenskaper, som i scenen der Inger forundrer seg over: "at han ikke

tagg om noget, det gjorde Os-Anders ellers altid, det gjør alle lapper, de tigger."

Blant besøkende på gården, kommer tjenestepiken Oline, som er av samisk ætt, også til å spille en onds rolle. Hun er en farlig naturkraft, står for mørke og ulykke. Inger som har fått et barn med hareskår, skylder på Oline som har tatt Os-Anders inn i hus med en hare. Så hun kommer til "å hate ukristelig alle lapper." Forfatterstemmen dukker anonymt opp: "En lap han tigger ydmygt, men får han nei så blir han hævnjærrig og truer."

Med referanse til disse sitat må en kunne undre seg over hvorfor Svenska Akademien tildelte Hamsun nobelprisen nettopp med en så kolonialistisk skrevet roman som begrunnelse. Streng tatt burde de erverdige i komitéen stilt kritiske spørsmål ved det syn på samene som romanen forfekter. Men leser vi Hamsuns arbeider i bredde og med nærlys, vil vi se at han langt fra er en fordomsfull dikter. Han lever i tidens språk og ånd, og er en del av dette.

Hamsun skifter tema og forandrer innstilling. Om vi går til den romantiske romanen *Pan* (1894), møter vi løytnant Thomas Glahn, en av Hamsuns "favoritter". Han en vandrer som søker enhet med naturen. Han oppsøker fjellet, og les:

Det var gode tider, dagene blev lengere og luften mer skjær, jeg rustet meg for to dager og drev tilfjælds, til fjældtinderne, jeg traf renlapper og fik ost av dem, små fete oster med en urteaktig smak. Jeg var der mer end en gang.

Samene dukker mest opp som mytiske figurer, og deltar ikke direkte i hendelsene. Men da Glahn møter smedens kone Eva, diskuterer de håpet. Glahn:

Jeg lærte å kjenne en gammel blind lap tilfjælds. I otte og femti år hadde han intet set og nu var han over sytti. Det forekom ham at han så bedre og bedre for tid, det gik jævnt

fremover syntes han(...)Han var hård og sund, uopslitelig, og sit håp bevarte han.

Samene vitner om håp, og de henter sin eksistens fra naturen og hårdt arbeid. Hopper vi fram til *Den siste glæde* (1912), har fortelleren søkt seg ut i skogen. Hva vil han ha? Jo, han vil bo i en gamle, en bolig Hamsun flere ganger kommer tilbake til i brev og fortellinger. Han fortsetter der han slapp med *Pan*, og i gammen har han de matvarer han trenger, ”otte fete renoster til smør og flatbrød.”

Men Hamsun har også noe annet å si om samer han møter i romanen:

De to gamle, manden og konen, er det bare idioti med. Fælles for hele familien var en dyrisk taushet, spør jeg om noget får jeg ikke et bittelite svar tilbake: Mnei, mnja. Jeg var ikke lap, de hadde mistillit til mig.

Vandrerer føler seg ensom, og søker samenes selskap. Men de vil ikke vite av ham, og det blir oppfattet negativt. Men hvorfor forstår ikke vandrerer at det kan dreie seg om et språkproblem? Vi er jo midt i fornorskningens istid.

En begeistret anmelder

Hamsun kjente godt til samenes liv fra opphold på Hamarøya. Han kjente kanskje til Turis mange vandringer fra Kiruna-traktene over fjellene med rein, også ut til kysten av Nordland. Etter at Turi (1854-1936) utga sin første bok, omtalte Hamsun denne i *Verdens Gang* 15. januar 1911. Hamsun som sjelden lot seg begeistre over andres skrifter, er nå i godt lune: "Her er god Lappeforstand og stille, vek Følsomhet, her er Kundskap og Overtro, Lune Polemik, Resignation; selve den barnlige Hjælpeløshet i Sproget er en Ynde mere." Hamsun slår fast at Turi er så allvitende om samenes liv at ingen vil kunne "gripe ham i Feil av nogen Betydning(...) og han

er en god og ærlig Natur som skyr Usandheten." Hamsun finner det underlig at ingen kyndig nordmann har løftet sin røst om boken. Ja, "den maa sætte en Nordmand i litt Forlegenhet: den er en litterær Begivenhet, men den er ogsaa et Aktstykke." Hamsun har åpenbart lært så mye av Turi at han tar hans tekst med seg inn i sine egne tekster, f.eks. når han skriver at "Budplasserne er saa smukke at de ler."

Hamsun gjør et nummer av den politiske strid som skjedde i grenselandet ved unionsoppgjøret, og tar stilling *for* samene mot den svenske Kronen. Han legger også til: "Men den norske Stat har ogsaa koloniseret."

Etter som samene følger reinen inn på jord som de norske har kolonisert, oppstår det konflikt. Dikteren ser denne fra norsk vinkel, for "den norske Grænseboer...har det heller ikke godt." Hamsun tenker seg plutselig inn i rollen som megler, og at han møter den forståelsesfulle Engström. Dikteren viser storsinn, og vil ha slutt på en ulykkelig konflikt for alle parter:

Jeg vantrives i dette Hund og Kat liv, jeg har Venner i Sverige som gjør det samme. (...) Og dessuten kommer dette til at Johan Turi er slik en prægtig Mand, man har faat tilovers for ham, man vil hjelpe ham og hans Folk. Han har skrevet en av de mærkeligste bøker jeg har læst paa længe.

Lapplands ville Eros

I romanene *Benoni* (1908) og *Rosa* (1908) dukker samene opp i mer menneskelige skikkelser, men samtidig med dyrisk ham. Gilbert lap er en budbringer, av alt fra sladder til nyheter av jordisk verdi. Men han er også titter og en erotisk kraft som får kvinnene til å rødme.

Tidlig er vi vitne til møtet mellom Benoni og Rosa, hun som skli i væten og må hjelpes inn i en hule. Hun får både låne hans løvevæske å sitte på, attpåtil hans trøye. Da Benoni stikker nesen

ut av hula, passerer Gilbert Lap. Dermed anslår forfatteren det sladderaktige: "Nu er lappen Gilbert der igjen. Han farer travlt frem og tilbake gjennom almæeningen som en vævskyt og legger totter og tråder efter sig i bygdene på begge sider av fjældet."

I boka om Rosa er vi vitne til hvordan den ville Sexus forfører baronesse Edvarda. Fortelleren:

De taler ikke, de bader, uten en tråd på sin krop, midt i den lille dam begge to. Jeg ser straks at kvinden er baronesse Edvarda; manden kjenner jeg ikke med en gang, hans hår er delt i midten og henger vått og langt ned til begge sider. Da ser jeg på hans klær som ligger på bredden at det er Gilbert lap.

De bader, de dukker sig samtidig, han holder sin arm om hende.(...) de står undertiden ret op og ser på hverandre, men det er intet blik i deres øine, de puster og er i ekstase; tilslut bærer de likesom hverandre ut av dammen op på den lille rydde plass. Lappen blir stående, han puster, vandet driver av hans hår. Baronessen sætter sig ned, krøker benene op under sig, lægger haken på det ene knæ og sitter slik og lar øinene gå. Hun venter på hvad han vil gjøre med hende. Da sætter han sig hos hende, murrer, griper hende plutselig i strupen og magter hende. Å, nu er de begge vilde, de skjælver hos hverandre, de smelter sammen med armer og ben, det er unævnelig hvad de gjør; et skrik vil ut av mit bryst, men forblir stumt, den lille avgud og jeg er vidner og jeg er målløs som dem.

Rosa er forferdet over sine møter med Gilbert. Men Hamsun ser noe mer. Er der noe felles mellom de to? Kan det tenkes at Rosa også har Gilberts blodsbånd? Igjen møter vi kvinneskikkelsen som føler seg truet: "Gilbert; han gjør mig altid så angst. Han vet så meget."

Gilbert lap har i motsetning til de norske et nært forhold til naturen, til steinguden som han ofrer til. Dermed kommer han i

kontakt med jorden, livets mor. Aner vi ikke noe beundrende hos Hamsun?

Munken Vendt vil tukte Gilbert med pisk, men det forferder kvinnen: "Gilberts laps gud, den var hellig, nu hadde den hævnet sig på mig!"

Botanisk diktning fra nord

Hamsun demonstrerer både gjennom sitt liv og sin diktning ambivalens og flukt. Han lar seg ikke nagle fast til tidens bevegelser, en fri mann som vil det nye mennesket. Hamsun vil vise sin uovervinnelighet gjennom å være nyskapende og seende. Hans opprør utviklet seg til oppgjør med de rådende litterære retninger, slik det framkommer i *Paa turné* (trykt 1960).

Flytter vi oss til romanen *Men Livet lever* som kom ut i 1933, finner vi en mektig skikkelse: "Åse var høy og mørk; hendes far skulle være tater og morn lap. Hun kom i en lapkofte som var sid som en kjole, hun skridde dronningaktig frem, stolt av væsen, langsam og alvorlig i sin tale." Det er noe rystende over hennes vesen: "Hun var et merkelig vakkert kvindfolk, men meget skitten, for noen år siden må hun ha vært en skjønnhet både i ansigt og legemsbygning." Hennes krefter var også annerledes: "Åse vandret alltid, Gud vet når hun sov, hun dukket op. (...) Når Åse kom tidde børnene og snikte sig bort i krokene." Åse utfordrer den aldrende August erotisk, han er besatt av Cornelia. En kveld møter de hverandre, og han vil gjerne vite hennes syn i saken. Hva er det ikke ved henne?

Hun stirret på ham, hård i øinene, målløs, tok ham tilside, skrævet ut med benene og løftet kofte og skjorter op så hun stod naken helt til navlen. Under dette vedblev hun og stirre ham ind i ansiktet. (...) Og det kan jo godt være at August fik som en venlighed i ansigtet ved det syn han så, og at han fuktet læberne litt.

Hamsun vokste en tid opp på Hamarøy hos sin onkel Hans, og det i en alder der sjelen mottar de sterkeste inntrykk. I dramaet *Munken Vendt* (1902), skildres samene slett ikke negativt. I henvisningen til en scene i tredje akt, heter det om Omoinsa Lap og datteren Inger: "Begge er klædt i nordlands lappedragt, rund top-lue, renskinds mudd, bælte, båndsnørte bukselægger, komager. Dragten er hos begge rikt utsydd med blå, røde og gule tresser." Munken Vendt begjærer Inger som er "makeløs fast i tøiet" og kledd i en "fryktelig kostbar og bløt" mudd. Da Omoinsa lap får vite hva han er ute etter, løper samtalen slik: "Inger: Jeg får ham. Omoinsa lap: Du får ham? Jeg eier tolv hundre ren, han eier vel ikke så meget som en. (...) Og renen er ennda det minste jeg har."

En vandrer

Studerer vi Hamsuns tekster nøye, vil vi flere steder se at hans naturalistiske syn trer fram. Han har naturen som forbilde, og utgjør en del av den. Han er vandrer som samene, rastløst i bevegelse, og han er klar over at alle slett ikke slesker og tigger, er skitne og upålitelige. Han forteller i brev og skrifter om sin lengsel mot nord, til stillheten, til tiden og gammen der han kan skrive i fred. Ingar Sletten Kolloen nevner "lengselen etter å kunne gå inn i skogene. Bo i en gamme, alene, som han gjorde på Hamarøy for fem år siden" (*Svermeren*, Gyldendal 2003: 254). Rastløsheten, ranglingen og slitet med romanene fører til at dikteren blir lagt inn, noe han skildrer i avisartikkelen "På klinik": "Jeg ligger her og teller spiker i veggene og hører på dombjeller utenfor og siger brrr med alle mine nerver" (*Posten* 1/3-1906).

I Hamsuns nobelprisroman kan en finne mye av tidens oppfatninger om samene. Men Hamsun kan ikke reduseres til en enfoldig rasist. Til det er hans diktning for stor, ambivalent og søkende. I sin selvbiografiske fortelling *Paa gjengrodde stier* (1949), og den utkom det året Hamsun var 90, møter leserne Martin fra Kløttran på Hamarøy, "en bror" og "venn" som kan ha

vært same. Martin kan også leses som dikterens alter ego, vandrere er de begge.

Biografene dweler stadig ved Hamsuns forhold til jødene, men ikke til samene. Når Hamsun blir beskyldt for å være jødehater, benekter han det. Jørgen Hauan har i *Solgudens fall. Knut Hamsun – en litterær biografi* (Aschehoug 2004) ingen vurdering av samene i Hamsuns univers. Derimot viser han til Per Olov Enquist som skreiv manus til Jan Troells hamsunfilm. Han ilegger denne replikk i Hamsuns munn hva gjelder jødene: ”Jag är inte antisemit”.

Men oppfatningene er ulike, påpekt av Nils Magne Knutsen i *Ottar 2/2009*. Den amerikanske litteraturforskeren Allan Simpson har drøftet de jødiske figurene som dukker opp i hans diktning, og anklager Hamsun for å være rasist. Da Hamsun er på sin kaukasiske reise, møter han jøder som omtales som ”ubehagelige”. Klokkejøden Papst i *Landstryker-trilogien* blir omtalt som en slu bedrager. Men Simpsons kollega Dolores Buttry mener slike bemerkinger ikke holder for å karakterisere Hamsun som rasist. Han har også negative anmerkninger om armenere, engelskmenn og kaukasere, enda til tyskere i sine reiseskildringer.

Forfatteren utfolder seg også som en jeger, og søker sitt offer. Og fins det ikke, dikter han det opp. Han spiller på motsetninger og mystikk. I *Landstrykere* (1927) møter Edevart – stor og sterk som nevne hans er – spillere, og nå vil han vise at han er pokker til kar. Men Manden spiller ut sitt nasjonale kort over hvem de er: ”Kameraten grovt sterk, Ungarer, stort Krigerfolk kan stikke med Kniv.”

Hvis vi så går til *Segelfoss By* (1915) møter vi frøken Mariana, og hva fører ikke dikteren fram for oss? ”Hun var saa puurung og lystig, dertil saa egenartet, en Mestiz fra Mexico, indiansk i Trækkene, glidende i sin Gang, god og ond, begge Dele, stundom et rent Troid.”

Hamsun skriver nærmest som en botaniker som plukker og presser de planter han kan ha nytte av. Hans tekster rommer både

sterkt negative karakteristikk og forsonende toner overfor samene. Det han skriver i *Markens Grøde* er beskjeden kost om vi sammenlikner det med hva andre kunne spy ut av seg over dette ensomme folket i Norden. På ulike områder ble samene motarbeidet. Da Isak Saba som satt på Stortinget for Arbeiderpartiet fra 1906 til 1912, gikk han inn for et professorat i samisk ved Universitetet i Kristiania. Leif Eriksen har i sin hovedoppgave i historie, "Isak Saba, Stortingsmann" (Universitetet i Oslo 1975), drøftet Sabas innsats i en vanskelig tid. Men han ble motarbeidet selv av en partifelle, Alfred Eriksen, presten og nordlysredaktøren. Han fant ikke "...at den befolkning, det her er tale om og den nationalitet, som det her er spørsmål om, indtaren saa betydelig plads i vor historie, at det kan være rimelig at ha et professorat for det." (Se også: Knut Einar Eriksen og Einar Niemi: *Den finske fare*. Universitetsforlaget 1981:118)

Professor Yngvar Nielsen hadde i 1900 besøkt Ofoten. Der hadde han sjølsagt stiftet bekjentskap med "det andre folket", men så skriver han: "Civilisasjonen er ubarmhjertig. Med sin damp og elektrisitet slaar den de svagere racer til jorden uden hensyn" (Y.N.: "Fra Ofoten", *Den norske Turistforenings Aaarbog* 1900:2).

I 1909 fortsetter utenriksminister Nils Ihlen i samme spor da han under en voldgiftsprosedyre feller en "Historiens Dom": "...den nemlig at hvor to kulturer, en høiere og en lavere, støder sammen, vil den sidste efterhaanden maatte vige."

Vi må her også minne om at *Markens Grøde* utkom i den tid da Bernt Thomassen kjørte sitt fornorskningsprosjekt for full musikk. Og da forfatteren Nils Collet Vogt i 1918 ga ut *Smaa breve fra Finnmarken* hevdet han at både finner og samer manglet fedrelandskjærlighet. Å innføre morsmålsundervisning for disse skrøpelige raser var en idé "... oppalet i feminine hjerner sydpaa" (*Smaa breve...*s. 46-47).

Hamsuns begeistring for Turis bok er sjelden kost. Han er langt fra likegyldig, han ser samenes vansker, skjønnheten i

klesdrakten, stoltheten i framferd, selvstendigheten, en vill erotisk kraft og at enkelte er ukuede og annerledes. Noen er som han selv, sårbare og utsatte. Men likevel er han den uovervinnelige, eneren som anga nye retninger for livet og litteraturen, men som også trakket så feil på 1930-tallet, først beundret Mussolini og fascismen og så falt på kne for Adolf Hitler og nazismen.

Bibliografi:

Av Knut Hamsun:

Pan, 1894

Munken Vendt, dramatikk 1902

Benoni, 1908

Rosa, 1908

Den siste glæde, 1912

Segelfoss by, 1915

Markens grøde, 1917

Landstrykere, 1927

Men livet lever, 1933

Paa gjengrodde stier, 1949

”En bok om Lappernes Liv”, *Verdens Gang*, 15.01.1911, Kristiania.

”På klinik”, *Posten* 01.03.1906, Kristiania.

Sekundærlitteratur:

Eriksen, Leif: ”Isak Saba, Stortingsmann”, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1975.

Eriksen, Knut Einar og Niemi, Einar: *Den finske fare*, Oslo 1981.

- Jernsletten, Kristin: "Det samiske i *Markens grøde*. Erfaringer formildet og fornektet i teksten", i *Nordlit*, nr. 13, Universitetet i Tromsø 2003.
- Knutsen, Nils Magne: "Hamsun og samene", i *Ottar*, nr. 275, Tromsø 2009.
- Nielsen, Yngvar: "Fra Ofoten", i: *Den norske Turistforenings Aarbog*, Kristiania 1900.
- Næss, Harald: *Knut Hamsuns brev*, bind 3, Oslo 1996.
- Turi, Johan: *Muittalus samid birra. En bog om lappernes liv*, Stockholm 1911.
- Vogt, Nils Collet: *Smaa breve fra Finnmarken*, Kristiania 1918.

